

**PIOTR OLECHOWSKI**

Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami Instytutu Pileckiego w Warszawie

Instytut Strat Wojennych im. Jana Karskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0003-4108-2682

## **Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych, dotyczących roli ludności ukraińskiej w historii Polski**

### **Słowa kluczowe**

historia Polski, Ukraińcy, armia Andersa, Chełmszczyzna, Podlasie, PRL, okres międzywojenny, rozprawy naukowe

### **Streszczenie**

W tekście przeanalizowano treść trzech niepublikowanych maszynopisów rozpraw naukowych, obronionych w ostatnich latach na ukraińskich uczelniach wyższych. W porządku chronologicznym dotyczą one: ludności ukraińskiej zamieszkałej na Podlasiu i Chełmszczyźnie w okresie międzywojennym, ukraińskich żołnierzy w armii Andersa, a także funkcjonowania mniejszości ukraińskiej w Polsce w latach 1980–1990. Dzięki podaniu do wiadomości dokładnego miejsca przechowywania powyższych rozpraw w przestrzeni internetowej, polscy badacze zyskują możliwość zapoznania się z pełną ich treścią, jak również wykorzystanymi materiałami źródłowymi, bez konieczności wyjazdu do ukraińskich bibliotek.

## **Uwagi wstępne**

Kontynuując na łamach „Kwartalnika Kresowego” tematykę związaną z prezentacją osiągnięć ukraińskich historyków młodego pokolenia, badających kwestie odnoszące się do historii Polski, wypada zauważyć, że wśród nich są także tematy dotyczące ludności ukraińskiej w dziejach państwa polskiego. Tradycyjnie również i w tym zakresie dominuje zdecydowanie wiek XX, będący przedmiotem największego zainteresowania historyków po obu stronach granicy. Chcąc zatem przybliżyć polskiemu czytelnikowi osiągnięcia ukraińskich badaczy z ostatnich lat, poniżej przedstawiam analizę treści trzech rozpraw naukowych, obronionych na uczelniach lub w instytutach w Kijowie, Równem oraz Ostrogu. Dotyczą one dziejów ludności ukraińskiej zamieszkałej na Chełmszczyźnie i Podlasiu w okresie międzywojennym, udziału Ukraińców w szeregach armii gen. Władysława Andersa oraz funkcjonowania mniejszości ukraińskiej w ostatniej dekadzie Polski Ludowej (1980–1990). Powyższe dysertacje obronione zostały w Instytucie Historii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie, w Uniwersytecie Narodowym „Akademia Ostrogska” w Ostrogu, a także w Rówieńskim Państwowym Uniwersytecie Humanistycznym w Równem. Potwierdza to zatem, że zainteresowanie tematyką związaną z historią ziem polskich pojawia się nie tylko wśród ukraińskich uczonych zamieszkałych na dawnych ziemiach II Rzeczypospolitej, lecz także w stolicy dzisiejszej Ukrainy.

### **Ukraińcy na Podlasiu i Chełmszczyźnie – życie społeczno-polityczne w latach 1918–1939**

Zgodnie z porządkiem chronologicznym, jako pierwsza przeanalizowana zostanie dysertacja autorstwa Jurija Perhy, obroniona w 2016 roku w Instytucie Historii Narodowej Akademii Nauk

Ukrainy w Kijowie<sup>1</sup>. Praca dotyczy życia społeczno-politycznego ludności ukraińskiej na Podlasiu i Chełmszczyźnie w okresie międzywojennym. Maszynopis rozprawy liczy 191 stron, w tym 166 tekstu zasadniczego. Praca podzielona została na cztery rozdziały, wstęp, zakończenie oraz wykaz wykorzystanych archiwaliów, prasy i literatury.

Podstawę źródłową dysertacji stanowią materiały zgromadzone w pięciu instytucjach (dwóch ukraińskich: Państwowym Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku oraz Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie; trzech polskich: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Lublinie oraz Archiwum Państwowym w Chełmie). Łącznie autor sięgnął do 63 jednostek archiwalnych, uzupełniając je o kilkanaście zbiorów dokumentów opublikowanych drukiem, a także kilkadziesiąt numerów prasy codziennej. W wykazie bibliograficznym można znaleźć również niemal 100 pozycji o charakterze monografii, rozdziałów w monografiach, a także artykułów naukowych (głównie po ukraińsku i polsku)<sup>2</sup>. Choć wykaz ten nie jest imponujący, biorąc pod uwagę inne analizowane już na łamach „Kwartalnika Kresowego” ukraińskie dysertacje naukowe, to jednak przytaczanie dokładnych opisów źródeł oraz literatury, może posłużyć historykom (także z Polski), jako cenna wskazówka w kontekście własnych badań.

W rozdziale pierwszym Jurij Perha skupił się na analizie dotychczasowej historiografii, bazy źródłowej oraz przyjętej metodologii badań. Dość szczegółowo, z podziałem chronologicznym,

<sup>1</sup> Ю. Перга, *Суспільно-політичне життя українців холмщини та підляшшя 1918–1939 рр.*, дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Київ 2016, сс 191, [https://chtyvo.org.ua/authors/Perha\\_Yurii/Suspilno-politychne\\_zhyttia\\_ukraintsiv\\_Kholmschyny\\_ta\\_Pidliashshia\\_19181939\\_rr/](https://chtyvo.org.ua/authors/Perha_Yurii/Suspilno-politychne_zhyttia_ukraintsiv_Kholmschyny_ta_Pidliashshia_19181939_rr/) [dostęp: 25.09.2023].

<sup>2</sup> Ibidem, s. 167–191.

ukazał treść zarówno ukraińskich, jak i zagranicznych (głównie polskich) publikacji, dotyczących badanego tematu. Stwierdził przy tym, że zarówno społeczność ukraińska na Podlasiu i Chełmszczyźnie, jak i ogólna historia tych regionów, nie doczekały się dotąd szczegółowych analiz historycznych w odniesieniu do lat międzywojennych. Wyraźnie ustępowały w tym zakresie miejsca choćby sąsiednim ziemiom Wołynia i Galicji Wschodniej. Autor zauważył również potrzebę skonfrontowania materiałów źródłowych wytworzonych przez Ukraińców zamieszkałych na analizowanym obszarze, z oficjalnymi dokumentami polskiej władzy. Do identycznych wniosków doszedł w zakresie współczesnej literatury, wydawanej po obu stronach polsko-ukraińskiej granicy, konstatając konieczność jej krytycznej analizy (zwłaszcza w przypadku autorów mocno zaangażowanych osobiście w procesy dziejowe, o których piszą)<sup>3</sup>. Trzeba uczciwie zauważyć, że tego rodzaju podejście jest niezwykle rzadko spotykane wśród ukraińskich historyków, zajmujących się badaniem dziejów pogranicza. Z pewnością zadecydował jednak zdrowy dystans autora, piszącego własną rozprawę w Kijowie, a nie w Łucku czy Równem.

Drugi rozdział analizowanej dysertacji poświęcony został warunkom życia ludności ukraińskiej na Chełmszczyźnie i Podlasiu w latach 1918–1922, a więc w okresie tworzenia ówczesnej polskiej państwowości. Tę część pracy, Jurij Perha podzielił na dwa fragmenty, przyjmując za najistotniejszy moment wybory parlamentarne w 1922 roku. W rozdziale tym autor konstatuje, że jeszcze w latach 1914–1918 odsetek ludności ukraińskiej w regionie zmniejszył się o 15%, czego nie udało się zmienić aż do końca okresu międzywojennego. Nie był to jedyny skutek dwukrotnego przejścia frontu – I wojna światowa przyniosła ze sobą także niemal całkowite zrujnowanie gospodarki oraz zabudowy mieszkalnej. Już w czasach II Rzeczypospolitej, w regionie

---

<sup>3</sup> Ibidem, s. 34–36.

zaczęto osiedlać polskich osadników wojskowych, którzy najczęściej zajmowali najlepsze pozostałe domostwa. Prowadziło to do nieuchronnego konfliktu między przedstawicielami obu narodowości. Nie bez znaczenia w tym kontekście pozostała również wojna polsko-ukraińska z lat 1918–1919, toczona przecież niemal po sąsiedzku, a także akcje rewindykacyjne, polegające na odbieraniu obiektów kultu prawosławnym na rzecz rzymskich katolików. Zdaniem autora, właśnie powyższe trudności przyczyniły się w głównej mierze do znacznej aktywizacji Ukraińców zamieszkałych na Chełmszczyźnie i Podlasiu. Początkowo miała ona charakter jedynie społeczny i obywatelski, z czasem zaś przybrała także wymiar polityczny. W tym zakresie wyróżniały się zwłaszcza dwa stowarzyszenia: Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne oraz Towarzystwo Dobroczynne „Ridna Chata”. W kontekście przyjętej przez autora cezury (wyborów parlamentarnych 1922 roku) na kartach dysertacji przeanalizowano próby zbliżenia ukraińskich ośrodków politycznych z polskimi partiami o charakterze lewicowym (PPS oraz PSL „Wyzwolenie”). Zdaniem J. Perhy nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów z powodu odmiennych interesów obu środowisk – strona polska miała stawiać na pierwszym miejscu interes klasowy, zaś ukraińska – etniczny. Mimo to, wielu Ukraińców z regionu uzyskało mandaty poselskie i zasiadło w ławach sejmowych i senackich I kadencji. Ich liderem został wówczas Antin Wasyńczuk, który – jak napisał autor – w przeciwieństwie do polityków ukraińskich z Wołynia i Galicji Wschodniej, od początku był zwolennikiem kompromisu i poszukiwania porozumienia z polską władzą<sup>4</sup>.

W trzecim rozdziale rozprawy, Jurij Perha skupił się na analizie walki ludności ukraińskiej z regionu o swoje prawa na poziomie oficjalnym (parlamentarnym). W celu lepszej koordynacji działań, a także zwiększenia znaczenia własnej siły politycznej w Sejmie,

---

<sup>4</sup>Ibidem, s. 68–70.

posłowie narodowości ukraińskiej z Chełmszczyzny i Podlasia wspólnie z Ukraińcami wybranymi na Wołyniu i Polesiu utworzyli Ukraińską Reprezentację Parlamentarną. Zdaniem autora, ówczesny potencjał ukraińskich parlamentarzystów został jednak dość szybko zaprzepaszczone, na skutek wielu czynników. Jurij Perha zaliczył do nich brak doświadczenia, niesprzyjającą sytuację wewnętrzną państwa oraz działalność agenturalną komunistów w regionie. Zwłaszcza wpływy komunistyczne zaczęły odgrywać ważną rolę na tym obszarze, co zdaniem autora miało doprowadzić do rozbitcia tamtejszych świadomych środowisk ukraińskich. Znalazło to odbicie w wyborach parlamentarnych w 1929 roku, kiedy to z terenu Chełmszczyzny, Podlasia, Polesia i Wołynia zaledwie ośmiu Ukraińców uzyskało mandaty poselskie, a tylko jeden został senatorem<sup>5</sup>.

Ostatni, czwarty rozdział dysertacji poświęcony został analizie nowej polityki władz II RP wobec ukraińskiej mniejszości na Chełmszczyźnie i Podlasiu w latach 1930–1939. Jurij Perha rozpoczął narrację od stwierdzenia, iż na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, na skutek kryzysu ekonomicznego, większość ukraińskich organizacji społecznych, kulturalnych i oświatowych na badanym obszarze zaprzestała swej działalności. W ten sposób, do połowy lat trzydziestych znacznie wzrosła rola sił politycznych o charakterze lewicowym, które z czasem zainicjowały liczne formy otwartych protestów przeciwko strukturom polskiej władzy. Jednocześnie autor zauważył, że w tym samym czasie Chełmszczyzna i Podlasie utraciły swoje znaczenie jako centrum życia społeczno-politycznego Ukraińców w II RP. Rolę tę przejęły odtąd Wołyń i Galicja Wschodnia (dobitnie widać to było na przykładzie wyborów w 1930 roku, kiedy to nikt z miejscowych Ukraińców na badanym obszarze nie zdobył mandatu poselskiego i senatorskiego). Jurij Perha stwierdził, że główna ukraińska siła

---

<sup>5</sup> Ibidem, s. 121–123.

polityczna w ówczesnej II RP (UNDO) skupiała się raczej na obronie interesów Ukraińców z Galicji Wschodniej i Wołynia (w takiej właśnie kolejności), z czasem zupełnie zapominając o osobach zamieszkałych na Podlasiu i Chełmszczyźnie. Zdaniem autora, właśnie taki obrót sytuacji przyczynił się do rozpoczęcia przez władzę polityki polonizacji ludności ukraińskiej na tym terenie w końcu lat trzydziestych. Miała ona polegać na przejmowaniu prawosławnych świątyń, plebanii oraz wszelkiej własności nieruchomości, a następnie przekazywaniu jej parafiom rzymskokatolickim w regionie. W praktyce jednak zdecydowana większość cerkwi prawosławnych została bezpowrotnie zniszczona, jak wyliczył autor – z 389 świątyń pozostało zaledwie 51. W podsumowaniu rozdziału, Jurij Perha napisał, że powyższe działania przyczyniły się do ostatecznej radykalizacji poglądów ludności ukraińskiej wobec władz II RP, na czym skorzystały prawicowe, nielegalne ugrupowania polityczne, typu OUN<sup>6</sup>.

We wnioskach końcowych odnoszących się do całej dysertacji, Jurij Perha zaznaczył, że Podlasie i Chełmszczyzna w okresie II Rzeczypospolitej były obszarem, na którym polska władza podejmowała liczne próby polonizacji mniejszości ukraińskiej (szczególnie tuż po I wojnie światowej, a także po śmierci Józefa Piłsudskiego w 1935 roku). Zdaniem autora, nieszczęściem regionu była także często zmieniająca się orientacja polityczna większości jego mieszkańców (od zwolenników autonomii – federalistów w latach 1918–1923, poprzez lewicę – 1924 do początku lat trzydziestych, aż do skrajnej prawicy – do 1939 roku). Takie przetasowania nie mogły doprowadzić do zawarcia jakiegokolwiek skutecznej ugody z administracją państwową w zakresie praw mniejszości ukraińskiej na badanym obszarze. Na skutek powyższych zmian, środowiska miejscowych Ukraińców tworzyły kolejne ruchy i partie polityczne, co prowadziło do jeszcze

---

<sup>6</sup> Ibidem, s. 158–160.

większego rozdrobnienia głosów ludności oddawanych w wyborach parlamentarnych. Wskutek tego, w 1930 roku żaden z miejscowych kandydatów nie uzyskał mandatu, zaś region stracił na znaczeniu<sup>7</sup>.

Praca doktorska autorstwa Jurija Perhy, mimo stosunkowo niewielkiej (nawet jak na standardy ukraińskie) objętości, warta jest polecenia wszystkim polskim historykom, badającym dzieje mniejszości ukraińskiej w II Rzeczypospolitej. Dzięki treści dysertacji można bowiem poznać stosunek tamtejszych Ukraińców do powstającego państwa polskiego oraz wewnętrzną organizację lokalnych struktur organizacji społeczno-kulturalnych. Ma to tym większe znaczenie, jeśli wziąć pod uwagę zdecydowaną dominację we współczesnej polskiej historiografii zagadnień związanych z ludnością ukraińską, zamieszkałą wyłącznie na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Tymczasem Ukraińcy zamieszkiwali również inne obszary wielonarodowej II Rzeczypospolitej, nierzadko wykazując przy tym (do pewnego momentu) lojalną postawę wobec państwa, którego byli obywatelami.

### **Ukraińcy w armii gen. Władysława Andersa**

Utworzenie armii gen. Władysława Andersa, na mocy porozumienia między Władysławem Sikorskim a Iwanem Majskim w 1941 roku stanowiło nie tylko nadzieję na odrodzenie Wojska Polskiego na Dalekim Wschodzie, ale przede wszystkim dawało szansę na opuszczenie łagrów (a tym samym uniknięcie śmierci) przez wszystkich obywateli II RP. Zrozumiałe, że w grupie tej znaleźli się nie tylko etniczni Polacy, ale także wielu przedstawicieli mniejszości narodowych, posiadających polskie paszporty w 1939 roku – według różnych szacunków, nie-Polacy stanowili ponad

---

<sup>7</sup> Ibidem, s. 165–166.



30% społeczeństwa zamieszkałego na ziemiach polskich w okresie międzywojennym. Nie może zatem dziwić, że szeregi andersowców zasilali również Ukraińcy, nawet ci niekoniecznie pozytywnie nastawieni do państwowości polskiej przed wrześniem 1939 roku. W obliczu tragedii zesłania i grożącej niemal pewnej śmierci, z chęcią wstępowali do tworzonych oddziałów Wojska Polskiego, chcąc w ten sposób przede wszystkim uratować się od zagłady.

Właśnie powyższemu zagadnieniu poświęcona została rozprawa kandydacka (doktorska), autorstwa Tarasa Pylypowycza, obroniona w 2014 roku na Rówieńskim Państwowym Uniwersytecie Humanistycznym. Maszynopis dysertacji liczy 234 strony, zaś na jego strukturę składa się wstęp, wykaz skrótów, cztery rozdziały oraz wnioski, wykaz wykorzystanych źródeł i literatury, a także liczne dodatki<sup>8</sup>.

Pierwsza część pracy dotyczy kwestii metodologicznych, a także ówczesnych osiągnięć historiografii w zakresie badanego tematu. Trzeba uczciwie przyznać, iż baza źródłowa wykorzystana przez Tarasa Pylypowycza jest naprawdę imponująca, nie tyle pod względem ilościowym (sześć odrębnych instytucji archiwalnych), co jakościowym (materiały z czterech krajów, w tym Rosji i Wielkiej Brytanii). Autor sięgnął bowiem do źródeł zdeponowanych w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, tamtejszym Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-Politycznych, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Wschodniego Ośrodka „Karta” w Warszawie,

<sup>8</sup> Т. Пилипович, *Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни*, дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Рівне 2014, сс. 234, [https://chtyvo.org.ua/authors/Pylypovych\\_Taras/Ukraintsi\\_u\\_skladi\\_Armii\\_henerala\\_Anderesa\\_v\\_roky\\_Druhoi\\_svitovoi\\_viiny\\_shliakhy\\_poiavy\\_ta\\_uchast\\_u\\_b/](https://chtyvo.org.ua/authors/Pylypovych_Taras/Ukraintsi_u_skladi_Armii_henerala_Anderesa_v_roky_Druhoi_svitovoi_viiny_shliakhy_poiavy_ta_uchast_u_b/) [dostęp: 25.09.2023].

Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie, Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, a także Państwowym Archiwum Obwodu Rówieńskiego w Równem<sup>9</sup>. Takie podejście niewątpliwie daje szansę na poznanie treści źródeł różnej proveniencji i wyciągnięcie należytych wniosków. Poza tym, w dzisiejszym kontekście, kiedy podróż do archiwów rosyjskich jest praktycznie niemożliwa dla polskich badaczy, dużego znaczenia nabiera możliwość zapoznania się (przynajmniej częściowo) z treścią tamtejszych dokumentów, wykorzystanych w pracy T. Pylypowycza.

Drugi rozdział omawianej dysertacji autor poświęcił analizie przyczyn, dla których Ukraińcy zdecydowali się wstępować w szeregi armii W. Andersa. Ukazał w nim zarówno dołę ludności ukraińskiej w radzieckich obozach po zakończeniu kampanii wrześniowej 1939 roku, jak również stosowane wobec niej represje w latach 1939–1941. Co niezwykle interesujące, wśród przyczyn, dla których Ukraińcy zasilali szeregi andersowców, autor wskazał nie tylko chęć wydostania się z obozów, ale także dążenie władzy radzieckiej do usunięcia z własnego terytorium osób o wyraźnie sprecyzowanych poglądach, których nie dało się w żaden sposób poddać indoktrynacji komunistycznej<sup>10</sup>.

Rozdział trzeci ma charakter nieco ogólny, gdyż dotyczy idei utworzenia polskiej armii w ZSRR, a także kolejnych starań, zmierzających do realizacji tego celu. Dopiero pod koniec tej części rozprawy, autor powraca do zasadniczej narracji, ukazując rolę ludności ukraińskiej w organizacji armii andersowców. Zauważa przy tym, że wydane 25 grudnia 1941 roku przez stronę radziecką rozporządzenie, zakazywało wstępowania w szeregi polskiej armii przedstawicielom mniejszości narodowych z okresu II Rzeczypospolitej. Zdaniem T. Pylypowycza

---

<sup>9</sup> Ibidem, s. 168–175.

<sup>10</sup> Ibidem, s. 70–71.

takie podejście miało uniemożliwić Ukraińcom udział w późniejszych debatach na temat przynależności państwowej dawnych Kresów Wschodnich<sup>11</sup>.

W czwartym rozdziale, Taras Pylypowycz skupił się na kwestii ludności ukraińskiej w armii Andersa na końcowym etapie II wojny światowej oraz ich doli w pierwszych latach powojennych. Autor przedstawił więc szlak, którym andersowcy przemierzali kilka kontynentów, podkreślając przy tym szczególnie udział Ukraińców w kampanii włoskiej. Niezwykle interesująco przedstawia się również ostatni podrozdział dysertacji. Autor omówił w nim losy ludności ukraińskiej, która zdecydowała się po demobilizacji powrócić w rodzinne strony, wchodzące już wówczas w skład ZSRR. Fakt odbycia służby wojskowej w szeregach formacji „faszystowskiej i nacjonalistycznej”, jak określała andersowców ówczesna radziecka propaganda, towarzyszył tym osobom do końca życia. Pozostawali bowiem w orbicie zainteresowania radzieckich służb specjalnych jeszcze wiele lat po zakończeniu II wojny światowej<sup>12</sup>.

We wnioskach końcowych Taras Pylypowycz zaznaczył, że dla wielu Ukraińców osadzonych w łagrach na Dalekim Wschodzie decyzja o wstąpieniu do armii Andersa była niejako kontynuacją kampanii wrześniowej 1939 roku, kiedy to również walczyli oni w polskich mundurach. Choć początkowo ich nabór odbywał się równomiernie z etnicznymi Polakami, to z czasem zabroniono przyjmowania w szeregi andersowców osób narodowości innej niż polska. Zdaniem autora, miało to wynikać z kalkulacji politycznej, aby w późniejszych negocjacjach głos mniejszości narodowych z obszaru II RP nie był dostatecznie słyszalny. T. Pylypowycz dodaje, że mimo szeroko zakrojonych badań, nie udało mu się jednoznacznie określić liczby Ukraińców w armii

<sup>11</sup> Ibidem, s. 113–115.

<sup>12</sup> Ibidem, s. 143–162.

Andersa – np. w końcu 1942 roku oficjalnie było ich 594, lecz oprócz tego 1 231 żołnierzy określało się jako Polacy wyznania prawosławnego – najpewniej mogli to być spolonizowani Ukraińcy i Białorusini. Po zakończeniu szlaku bojowego, większość ukraińskich andersowców pozostała na Zachodzie Europy (przede wszystkim w Wielkiej Brytanii) lub wyemigrowała do Kanady. Niemały odsetek powrócił jednak w rodzinne strony, wchodzące wówczas już w skład ZSRR, stając się przy tym obiektem kampanii represyjnej, którą od 1951 roku władza radziecka rozpoczęła na obszarze zachodnich republik Związku Radzieckiego (Ukraińskiej, Białoruskiej oraz Litewskiej SRR)<sup>13</sup>.

Praca doktorska Tarasa Pylypowycza niewątpliwie powinna wzbudzić zainteresowanie polskich historyków wojskowości, badających dzieje andersowców. Może ona jednak stanowić również punkt wyjścia dla osób zainteresowanych kwestiami represji ze strony radzieckich służb specjalnych wobec obywateli ZSRR po zakończeniu II wojny światowej.

### **Mniejszość ukraińska w Polsce w latach 1980–1990**

Ostatnia poddana analizie rozprawa kandydacka (doktorska) dotyczy funkcjonowania ukraińskiej mniejszości w Polsce, w końcowej dekadzie PRL (1980–1990). Był to niewątpliwie okres znacznej aktywizacji polskich Ukraińców, powiązany także z oficjalną legalizacją struktur Kościoła greckokatolickiego w Polsce pod koniec dekady. Autorką powyższej rozprawy jest Olena Janczuk, zaś publiczna obrona dysertacji odbyła się w 2015 roku na Narodowym Uniwersytecie „Akademia Ostrogska”<sup>14</sup>.

---

<sup>13</sup> Ibidem, s. 164–168.

<sup>14</sup> О. Янчук, *Становище української громади в Польщі (1980–1990)*,

Maszynopis pracy liczy 214 stron, natomiast jej strukturę stanowią wstęp, cztery rozdziały, wnioski, wykaz bibliograficzny oraz aneks. Już na początku narracji, autorka wyjaśniła, że w celu należytej analizy tematu, konieczne było cofnięcie się do wcześniejszych dekad PRL, mając na uwadze funkcjonowanie mniejszości ukraińskiej na ziemiach polskich<sup>15</sup>. Jest to prawidłowe podejście, albowiem pozwala ono na należyte ukazanie okoliczności, w których ludność ukraińska znalazła się na terenie poszczególnych części (zwłaszcza zachodnich i północnych) powojennego państwa polskiego.

Pierwszy rozdział analizowanej dysertacji poświęcony został kwestiom metodologicznym oraz prezentacji bazy źródłowej i dotychczasowych osiągnięć historiografii w przedmiotowym zakresie. Autorka zwraca w tym miejscu uwagę, że kwestia ludności ukraińskiej w PRL nie była niemal wcale przedmiotem zainteresowania badaczy z Ukrainy, przede wszystkim ze względu na istniejące przez kilka dekad istotne ograniczenia w dostępie do źródeł. Niemniej, główne osiągnięcia w przedmiotowej tematyce należą do polskich historyków pochodzenia ukraińskiego, którzy od upadku PRL łącznie przez ponad trzydzieści lat opublikowali wiele prac, dotyczących tej grupy narodowościowej na ziemiach polskich, od zakończenia II wojny światowej aż do czasów współczesnych. Zdaniem autorki, lata 1980–1990 zostały jednak w powyższych badaniach potraktowane niezbyt szczegółowo, stąd też podjęła ona decyzję o napisaniu własnej dysertacji właśnie w takim ujęciu chronologicznym<sup>16</sup>.

---

дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Острог 2015, сс. 214, [https://shron1.chtyvo.org.ua/Yanchuk\\_Olena/Stanovysche\\_ukrainskoi\\_hromady\\_v\\_Polschi\\_1980-1990.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Yanchuk_Olena/Stanovysche_ukrainskoi_hromady_v_Polschi_1980-1990.pdf) [dostęp: 25.09.2023].

<sup>15</sup> Ibidem, s. 7.

<sup>16</sup> Ibidem, s. 27.

Mając na uwadze bazę źródłową rozprawy Oleny Janczuk, trzeba jednoznacznie stwierdzić, że niestety nie wygląda ona imponująco, by nie rzec, bardzo skromnie. Autorka sięgnęła bowiem zaledwie do zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie (trzy teczki), Oddziałowego Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (dwie teczki), trzech archiwów prywatnych w Polsce, a także własnego archiwum wywiadów z przedstawicielami ukraińskiej mniejszość (łącznie 10 rozmów)<sup>17</sup>. Tymczasem badając dzieje jakiegokolwiek mniejszości narodowej w PRL, niezbędne jest choćby sięgnięcie do zbiorów Archiwum IPN w Warszawie, gdzie zgromadzono dokumentację wytworzoną przez ówczesny resort spraw wewnętrznych, żywo zainteresowany wszelkimi przejawami aktywności o charakterze narodowościowym. Ponadto biorąc pod uwagę rozmieszczenie ludności ukraińskiej w Polsce po zakończeniu operacji „Wisła” (ówczesne województwa wrocławskie, szczecińskie, koszalińskie, zielonogórskie, gorzowskie, olsztyńskie, elbląskie, a także przemyskie, dokąd Ukraińcy zaczęli powracać w kolejnych dekadach PRL), zasadnym byłoby sięgnięcie do zasobów tamtejszych archiwów państwowych oraz oddziałowych struktur IPN. Można jedynie domniemywać, że autorka zaniechała tego rodzaju badań z powodu braku możliwości finansowych lub pobytowych w Polsce.

Nieco lepiej wygląda wykaz wykorzystanych źródeł opublikowanych drukiem w formie zbiorów dokumentów, a także materiałów prasowych. Niemniej, w każdym badaniu historycznym zasadniczą rolę powinny odgrywać źródła archiwalne, które są przecież obecnie dostępne bez większych przeszkód.

W drugim rozdziale rozprawy Olena Janczuk skupiła się na ukazaniu funkcjonowania mniejszości ukraińskiej w warunkach tworzenia w Polsce państwa o charakterze jednonarodowym. Ta część dysertacji podzielona została na lata do momentu

---

<sup>17</sup> Ibidem, s. 180–183.

powstania „Solidarności”, a następnie okres legalnego funkcjonowania struktur tej organizacji. Autorka zauważa, że lata 1944–1981 były dla polskich Ukraińców najtrudniejszym okresem, z powodu braku możliwości oficjalnego pielęgnowania własnej tradycji i kultury. O. Janczuk stwierdza również, że powołane do życia w latach pięćdziesiątych XX wieku Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (UTSK) powstało z inspiracji władzy ludowej i miało służyć wyłącznie pełnej kontroli nad środowiskiem mniejszości ukraińskiej w PRL. Daleko idące zmiany, według O. Janczuk, były możliwe dopiero w latach 1980–1981, jednakże upadek ówczesnej „Solidarności” kolejny raz miał rozwiać nadzieje ukraińskiej mniejszości na oficjalne odrodzenie<sup>18</sup>.

Rozdział trzeci pracy Oleny Janczuk dotyczy roli mniejszości ukraińskiej w PRL w okresie „stagnacji” lat 1981–1988. Autorka podzieliła tę część dysertacji na okres stanu wojennego (1981–1983) oraz kolejne lata, w których polscy Ukraińcy zaczęli powoli wychodzić z podziemia, podejmując próby oficjalnej działalności. Zauważa przy tym, że nadzieje mniejszości ukraińskiej, wyzwolone na fali „Solidarności”, zostały brutalnie stłumione poprzez wprowadzenie stanu wojennego. W ten sposób upadła m.in. idea utworzenia nowej, niezależnej od UTSK organizacji, skupiającej przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce (także w odniesieniu do studentów). Po odwołaniu stanu wojennego, polscy Ukraińcy zaczęli szukać wsparcia organizacyjnego w odradzających się strukturach Kościoła greckokatolickiego, który wciąż jednak nie był w tym czasie oficjalnie uznawany przez władze państwowe. Jako przełomowy moment w tym zakresie, autorka wskazała obchody 1000-lecia chrztu Rusi, które odbyły się w 1988 roku w Częstochowie, podczas których na Jasnej Górze sprawowano również liturgię katolicką w obrządku wschodnim<sup>19</sup>.

---

<sup>18</sup> Ibidem, s. 73–74.

<sup>19</sup> Ibidem, s. 122–124.

W rozdziale czwartym Olena Janczuk przeanalizowała zmiany instytucjonalne, które nastąpiły w życiu mniejszości ukraińskiej w Polsce w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku. Podkreśla przy tym, że społeczność ta właśnie wtedy zaczęła dostrzegać szansę na daleko idące zmiany o charakterze nie tylko strukturalnym. Wielu polskich Ukraińców miało wówczas aktywnie współpracować z przedstawicielami opozycji, także w zakresie dostrzeżenia przez władze funkcjonowania mniejszości narodowych, w oficjalnie wciąż „jednolitym” pod względem narodowościowym państwie. Ważnym elementem odrodzenia było także przejście dotychczasowego UTSK spod kontroli MSW, pod opiekę Ministerstwa Kultury. Niemniej istotne znaczenie dla mniejszości ukraińskiej w Polsce miało oficjalne mianowanie biskupa dla Kościoła greckokatolickiego na ziemiach polskich, co stanowiło ważny krok w kierunku uznania tego obrządku przez władze świeckie<sup>20</sup>.

We wnioskach końcowych autorka napisała, że lata 1980–1990 były okresem znaczących zmian w funkcjonowaniu ukraińskiej mniejszości w Polsce. W ciągu tej dekady, społeczności tej udało się wyjść poza ramy utworzone dla niej przez władze (jedno towarzystwo), a także wyznaczyć nowe kierunki działania (odrodzenie Kościoła greckokatolickiego w Polsce i powoływanie kolejnych stowarzyszeń o rozmaitym charakterze)<sup>21</sup>.

Biorąc jednak pod uwagę wskazaną wyżej bardzo skromną bazę źródłową, rozprawę doktorską Oleny Janczuk można uznać jedynie za uzupełnienie dotychczasowego stanu badań („głos w dyskusji” o charakterze mocno przyczynkarskim). Możliwe, że mając świadomość ograniczeń badawczych, lepszym rozwiązaniem

---

<sup>20</sup> Ibidem, s. 172–174.

<sup>21</sup> Ibidem, s. 175–180.



byłoby stworzenie pracy poświęconej ukraińskiej mniejszości na konkretnym obszarze PRL (wskazane wyżej ówczesne województwa), aniżeli podejmowanie próby dogłębnej analizy w odniesieniu do terenu całego państwa polskiego.

## **Podsumowanie**

Przeanalizowane wyżej trzy rozprawy kandydackie (doktorskie) autorstwa ukraińskich historyków, dotyczące roli ludności ukraińskiej w historii Polski, prowadzą do kilku wniosków. Po pierwsze, zainteresowanie tymi kwestiami nie ogranicza się wyłącznie do badaczy pracujących na uczelniach ukraińskich zlokalizowanych na obszarze dawniej wchodzącym w skład II RP (Wołyń, Galicja Wschodnia). Po drugie, biorąc pod uwagę zarówno zakres tematyczny, jak i chronologiczny, widać odejście od dominującego w historiografii okresu międzywojennego na rzecz innych cezur (lata II wojny światowej, a nawet czasy niemal współczesne). Po trzecie, przeanalizowane powyżej dysertacje są zróżnicowane pod względem wykorzystanych źródeł, jak również literatury i innych materiałów pomocniczych. Widać w ten sposób, że nie zawsze ograniczony zasób źródłowy pozwala na należyte opracowanie zbyt ambitnego tematu.

Niemniej, biorąc pod uwagę istniejące obecnie ograniczenia w funkcjonowaniu archiwów i bibliotek na Ukrainie, powyższy przegląd wraz z podaniem informacji, umożliwiającej dostęp do całości maszynopisów, powinien ułatwić polskim historykom (przynajmniej częściowo) rozwiązanie istotnych postulatów, podejmowanych we własnych badaniach.

**Piotr Olechowski**

## BIBLIOGRAFIA

### Niepublikowane maszynopisy rozpraw doktorskich

- Перга Юрій, *Суспільно-політичне життя українців холмицини та підляшшя 1918–1939 рр.*, дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Київ 2016, сс 191, [https://chtyvo.org.ua/authors/Perha\\_Yurii/Suspilno-politychne\\_zhyttia\\_ukraint-siv\\_Kholmschyny\\_ta\\_Pidliashshia\\_19181939\\_rr/](https://chtyvo.org.ua/authors/Perha_Yurii/Suspilno-politychne_zhyttia_ukraint-siv_Kholmschyny_ta_Pidliashshia_19181939_rr/) [dostęp: 25.09.2023].
- Пилипович Тарас, *Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни*, дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Рівне 2014, сс. 234, [https://chtyvo.org.ua/authors/Pylypovych\\_Taras/Ukrajntsi\\_u\\_skladi\\_Armii\\_henerala\\_Andersa\\_v\\_roky\\_Druhoi\\_svitovoi\\_viiny\\_shliakhy\\_poiavy\\_ta\\_u\\_chast\\_u\\_b/](https://chtyvo.org.ua/authors/Pylypovych_Taras/Ukrajntsi_u_skladi_Armii_henerala_Andersa_v_roky_Druhoi_svitovoi_viiny_shliakhy_poiavy_ta_u_chast_u_b/) [dostęp: 25.09.2023].
- Янчук Олена, *Становище української громади в Польщі (1980–1990)*, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, на правах рукопису, Острог 2015, сс. 214, [https://shron1.chtyvo.org.ua/Yanchuk\\_Olena/Stanovysche\\_ukrainskoi\\_hromady\\_v\\_Polschi\\_1980-1990.pdf?](https://shron1.chtyvo.org.ua/Yanchuk_Olena/Stanovysche_ukrainskoi_hromady_v_Polschi_1980-1990.pdf?) [dostęp: 25.09.2023].

## **An Overview of Contemporary Ukrainian Dissertations on the Role of the Ukrainian Population in Polish History**

### **Keywords**

Polish history, Ukrainians, Anders' Army, Chełm region, Podlachia, People's Republic of Poland, interwar period, dissertations

### **Abstract**

The text analyses the content of three unpublished typescripts of dissertations defended in recent years at Ukrainian universities. In chronological order, they concern: Ukrainian population residing in Podlachia and Chełm region in the interwar period, Ukrainian soldiers in the Anders' Army, and the functioning of the Ukrainian minority in Poland in 1980–1990. By making known the exact place where the above dissertations are stored on the web, Polish researchers get the opportunity to read the full content of the dissertations, as well as the source materials used, without having to travel to Ukrainian libraries.

## **Ein Überblick über zeitgenössische ukrainische wissenschaftliche Abhandlungen über die Rolle der ukrainischen Bevölkerung in der Geschichte Polens**

### **Schlüsselwörter**

Geschichte Polens, Ukrainer, Anders-Armee, Region Chełm, Podlachien, Polnische Volksrepublik, Zwischenkriegszeit, wissenschaftliche Abhandlungen

### **Zusammenfassung**

Im Text wird der Inhalt von drei unveröffentlichten Maschinschriften wissenschaftlicher Abhandlungen analysiert, die in den letzten Jahren an ukrainischen Universitäten verteidigt wurden. In chronologischer Reihenfolge betreffen sie: die ukrainische Bevölkerung in Podlachien und Region Chełm in der Zwischenkriegszeit, ukrainische Soldaten in der Anders-Armee und das Funktionieren der ukrainischen Minderheit in Polen in den Jahren 1980 bis 1990. Durch die Bekanntgabe des genauen Ortes, an dem die oben genannten Abhandlungen im Internet gespeichert sind, erhalten polnische Forscher die Möglichkeit, sich mit ihrem vollständigen Inhalt sowie den verwendeten Quellen vertraut zu machen, ohne in ukrainische Bibliotheken reisen zu müssen.

## **Обзор современных украинских научных трудов, посвященных роли украинского населения в истории Польши**

### **Ключевые слова**

история Польши, украинцы, армия Андерса, Холмщина, Подляшье, Польская Народная Республика, межвоенный период, научные диссертации

### **Резюме**

В тексте анализируется содержание трех неопубликованных машинописных текстов научных диссертаций, защищенных в украинских высших учебных заведениях в течение последних лет. В хронологическом порядке они затрагивают следующие темы: украинское население Подляшья и Холмщины в межвоенный период, украинские солдаты в армии генерала Андерса и деятельность украинского меньшинства в Польше с 1980 по 1990 гг. Благодаря тому, что в настоящей статье приводятся адреса ресурсов, где выложены данные труды, польские исследователи получают возможность ознакомиться с их полным содержанием, а также с использованными при их написании источниками, без необходимости личного посещения украинских библиотек.